Andrei Pippidi

Cunoaşterea sud-estului european ca ştiinţă: opera inedită a lui L.F. Marsili

Luigi Ferdinando Marsili (1658 – 1730) este un subiect ideal pentru o biografie. Faptul că nu s-a bucurat încă de ea se explică, poate, prin situaţia enormei sale opere, din care o parte considerabilă a rămas până acum în manuscris. Soldat, diplomat şi savant, Marsili este o figură reprezentativă a primei epoci a Luminilor. Atenţia pe care o merită i s-a arătat aproape numai de către istoricii italieni, adesea legaţi de oraşul său natal, Bologna. Autobiografia sa a fost editată de Emilio Lovarini în 1930, cu ocazia bicentenarului morţii. Imediat după aceea, Al. Marcu a semnalat **Date ce ne privesc în autobiografia contelui Marsili,** rapidă însăilare omagială pentru masivul volum din 1931, **Închinare lui Nicolae Iorga.** Cercetări asemănătoare, ca acelea ale Mariei Emilia Amaldi, **La Transilvania attraverso i documenti del conte Luigi Ferdinando Marsili** se pot alătura contribuţiilor mai substanţiale ale lui Andrei Veress, **Il conte Luigi Ferdinando Marsili e gli Ungheresi** sau **Il conte Marsili in Ungheria.** Din acelaşi mănunchi de studii fac parte lucrările lui Carlo Tagliavini, editorul unor materiale importante din arhiva Marsili, ca lexicul latin-român-maghiar sau fragmentul din glosar italo-român atribuit stolnicului Cantacuzino. Relaţiile dintre Marsili şi Constantin Cantacuzino au fost dezvăluite de N. Iorga în 1899, când a publicat corespondenţa lor din 1694, descoperire care a confirmat paternitatea stolnicului asupra **Istoriei Ţării Rumâneşti.**

Documentele marsiliane cuprind însă referiri mult mai numeroase la istoria sau geografia spaţiului românesc. După investigaţia întreprinsă de Ana Toşa Turdeanu, **Opera cartografică a lui Marsili şi importanţa ei pentru ţara noastră**, care n-a utilizat decât hărţi editate, ar fi de urmărit toate schiţele care reprezintă rezultatul observaţiilor învăţatului italian la faţa locului. În calitate de inginer militar, contele a însoţit trupele habsburgice în Serbia, Backa şi Banat, luând parte la asediul Timişoara din 1696 şi proiectând căi de comunicaţie între Dunăre şi Tisa. O bună cunoaştere a terenului i-a permis să participe la lucrările de stabilire a noii graniţe între Imperiul otoman şi cel habsburgic, fiind desemnat în 1699 ca asistent al delegaţiei care l-a reprezentat pe Leopold I la Karlowitz, iar după semnarea păcii ca plenipotenţiar imperial însărcinat cu delimitarea hotarului. Din această perioadă, 1699 – 1701, datează cele cinci manuscrise pe care le-a editat Raffaella Gherardi în 1986 în două volume intitulate **Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania a Sua Maesta Cesarea.**

Trebuie adăugat că, în afară de considerațiile strategice sau constatările topografice, în limbile italiană și latină, care se găsesc în dosarele alcătuite cu minuțioasă grijă de ofițer de stat-major, cineva poate descoperi acolo nenumărate însemnări cu caracter filologic sau epigrafic, precum și observații ale unui naturalist interesat de flora și fauna regiunii. Întra-adevăr, în opera sa publicată în timpul vieții, există aceeași formidabilă varietate de preocupări. **Danubius Pannonico-Mysicus,** cu cele șase volume in-folio ale sale, bogat ilustrate, apărute la Haga în 1726, este o monografie științifică a fluviului, conținând informații geografice, astronomice, hidrografice, fizice și istorice. O disertație despre ciuperci (**De generatione fungorum,** 1714) sau **Histoire phisique de la mer,** îndrăzneață lucrare de oceanografie, căreia i-a consacrat câțiva ani după ce cariera sa militară a fost curmată în 1703 de o brutală nedreptate, dovedesc același spirit enciclopedic. Competența sa în științele antichității a fost semnalată de Dinu Adameșteanu, **Il primo archeologo della Romania** (1942) și de mine însumi, **Vechi epigrafiști și anticari în țările române** (1969), fără a fi văzut decât puține din belșugul de inscripții transcrise și desenate de Marsili. Un întreg volum (ms. 101), intitulat **Antiquitates Romanae circa Danubium,** conține texte epigrafice latine culese din Banat. Cât despre interesul său pentru limbile vorbite de localnicii regiunii în care-și făcea releveele topografice, găsim uneori notate numele plantelor și arborilor „care cresc pe malurile și în mlaștinile Dunării" (exemple: **rogoz, rachit, topola,** ms. 8, f. 188)

În afară de autografele marsiliene de la Bologna, mai sunt două categorii de texte care aduc date prețioase cu privire la viața și activitatea învățatului. Există în mai toate marile biblioteci europene scrisori ale lui Marsili, mărturii ale dialogului purtat de el cu alți membri ai comunității intelectuale internaționale care se numea pe atunci „La République des Lettres". Astfel, în cursul anilor, am avut prilejul de a cunoaște corespondența cu medicul Pieter de la Court van der Voost, colaborator al marelui Boerhaave, la Biblioteca Universității din Amsterdam, și la Biblioteca Națională din Paris originalul scrisorii despre Podul lui Traian de la Drobeta pe care Aurel Decei, care a publicat-o după o ciornă fără numele destinatarului, a crezut-o adresată lui Andrea Morelli, dar care-i fusese trimisă lui Bernard de Montfaucon, al cărui nume figurează chiar în titlul ediției din 1715 și pe care am regăsit-o între hârtiile savantului francez.

Pe de altă parte, în fondul de manuscrise de la Bologna, catalogat de Ludovico Frati și clasat în 146 de volume, se află scrisorile celor cu care Marsili a avut relații îndelungate sau întâmplătoare, de la contele Kinsky, președintele Consiliului de Război din Viena, până la cutare funcționar otoman sau căpetenie de haiduci sârbi.

Acestei categorii de texte îi aparțin lista domnilor Țării Românești și ai Moldovei, oferită de Constantin Cantacuzino (ms. 8) și o **Istorie a despoților Serbiei,** în limba sârbă (ms. 103), care, după toate probabilitățile, provine din arhiva lui Gheorghe Branković, confiscată în 1689.

Primul catalog al colecției de manuscrise a lui Marsili a fost alcătuit de orientalistul Michael Talman, viitor rezident imperial la Constantinopol, și tipărit la Viena în 1702. Al doilea, datorat abatelui Giuseppe Simone Assemani, va fi redactat, două decenii mai târziu, ca urmare a donației bibliotecii către Institutul de Științe întemeiat de Marsili la Bologna.

În **Elenchus librorum orientalium manuscriptorum,** Talman a înregistrat 19 manuscrise greceşti (între care texte de Plutarh, Flavius Josephus, Philon din Alexandria, Psellos etc.), 81 de manuscrise arabe (geografie, astronomie, medicină, drept şi gramatică), 30 de manuscrise persane (poezie, gramatică, scrieri morale) şi 11 manuscrise turceşti (majoritatea istorice şi geografice). Deoarece singura ediţie a acestui inventar e foarte rară, e bine să se ştie ce elemente de informaţie despre ţările române au fost scormonite de nemărginita curiozitate a lui Marsili care, cum vom vedea, abordând integral problematica Sud-Estului european, a contribuit la închegarea ştiinţei moderne consacrate acestui complex de viaţă istorică.

Dintre manuscrisele greceşti, unul de numai 24 de file, provenit din cancelaria patriarhiei de la Constantinopol, cu indicaţii referitoare la organizarea ecleziastică, menţionează formulele corecte, din punct de vedere protocolar, de adresare către domnul Moldovei şi către acela al Ţării Româneşti, al „Vlahiei". Alt manuscris grecesc, pe pergament, 235 f. in folio, este un evangheliar care a aparţinut lui Antim Ivireanul. Prezenţa sa în colecţia lui Marsili poate fi explicată printr-un dar din partea înaltului prelat. În autobiografia sa, Marsili aminteşte de faptul că, în 1691, la Bucureşti, Brâncoveanu a dat în cinstea sa „un ospăţ măreţ la care au luat parte mai mulţi arhiepiscopi de rit ortodox". E posibil chiar să avem de-a face cu un codice bizantin.

Inventarul manuscriselor turceşti cuprinde „Diadema istoriilor" (**Tadj-üt-Tevarih**) de Saadeddin pentru anii Hegirei 615 - 926, deci de la 1218 la 1520, şi scrierea **Fezleke i tarih,** „Istoria sinoptică", a lui Kiatib Celebi, despre perioada dintre anii Hegirei 1000 şi 1065, ceea ce înseamnă 1592 - 1655. În primul text, după cum ştiu osmaniştii, există capitole despre expediţia lui Firuz beg de Vidin în Ţara Românească, campania sultanului (Mehmed I) şi cucerirea cetăţii Giurgiu, năvălirea „necredincioşilor valahi" la Silistra, cucerirea Semendrie, moartea lui Mezid beg în Ţara Românească, victoriile otomane de la Trapezunt, din Ţara Românească (1462),Mitylene, Mangop, Moldova (1476), înfrângerea din 1482 din Ţara Românească, cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe, represaliile împotriva Moldovei din 1486. Cronica lui Kiatib Celebi descrie amănunţit operaţiile militare din nordul Dunării, în vremea lui Mihai Viteazul, şi se încheie cu o expunere a situaţiei din Moldova şi Ţara Românească la sfârşitul domniilor lui Vasile Lupu şi Matei Basarab. Într-un miscelaneu, alături de o relatare a războiului turco-polon din 1672 şi a asediului Vienei din 1683, Marsili însuşi a introdus versiunea italiană a tratatului din 1699, pe care avea intenţia de a o tipări împreună cu originalul turcesc. În sfârşit, el mai avea în posesia sa operele cartografice ale lui Seid Nuh (214 hărţi ale litoralului Mării Negre şi Mediteranei) şi Piri Reis (120 de hărţi din 1570, formând un atlas mediteranean).

Bibliotecă, manuscrise rare, cabinet de antichităţi - acestea sunt atributele caracteristice ale savantului Renaşterii, într-o tipologie pe care epoca barocă a respectat-o. Luigi Ferdinando se comportă în Banat ca Dimitrie Cantemir în Caucaz, este primit de Newton la Royal Society, întreţine o bogată corespondenţă ştiinţifică aşa cum o făceau contemporanii săi Peiresc sau Thomas Smith, colecţionează cărţi valoroase ca ducele August de Braunschweig-Wolfenbüttel. Extrema diversitate a preocupărilor sale e refractară clasificărilor riguroase. Dar, prin analogie cu

personalitățile evocate, cu care are afinități evidente, Marsili nu e greu de identificat. Hugh Kearney, distingând trei tradiții paralele în istoria Revoluției Științifice, anume cea organică, cea magică și cea mecanicistă, substituie interpretării marxiste, cu dihotomia ei simplificatoare între progresiști și reacționari, o modalitate mai adecvată de a recunoaște ce a fost specific intelectualilor sau curentelor cărora le aparțin. Relațiile lui Marsili cu embriologul Marcello Malpighi (1628 - 1694) sugerează integrarea celui dintâi în tradiția aristotelică, organică, pe care al doilea a reprezentat-o ca profesor la Universitatea din Bologna, în vreme ce Cantemir, de pildă, fiindcă a fost influențat, prin Van Helmont, de gândirea alchimică, neo-platonică, este mai aproape de Newton decât de stolnicul Cantacuzino, care-l numește pe Dumnezeu „il primo Motore", ca un elev al aristotelicienilor de la Padova ce era.

În formarea concepției științifice a lui Marsili au avut o importanță hotărâtoare experiența sa directă, care l-a familiarizat cu zona balcano-dunăreană, și convingerea sa că acumularea de cunoștințe despre această regiune putea oferi oamenilor de stat care conduceau Imperiul habsburgic temeiuri de orientare a politicii lor. Sud-Estul (inclusiv Ungaria) ocupă vreo 20 de ani din biografia lui Marsili: în 1679 - 1680 este la Constantinopol, în suita bailului venețian; în 1682 - 1683 ia parte la luptele împotriva turcilor pe frontul din Ungaria, apoi rănit și prins, rămâne în captivitate aproape un an, până în 1684; în 1686 - 1690 însoțește trupele imperiale în înaintarea lor de la Buda până la Belgrad; traversează de trei ori Țara Românească în 1691 - 1692, fiind însărcinat cu o misiune de observație, asumându-și identitatea falsă de curier al ambasadorului Angliei la Poartă; în perioada dinaintea păcii de la Karlowitz, precum și în cei doi ani următori, a fost, cu întreruperi, în Transilvania, Banat și Srem.

Cu un zel de neînchipuit, acest ofițer model scrie zilnic scrisori pașalelor, generalilor, diplomaților, sau le traduce și le adnotează meticulos, chiar când, cu un cojoc rustic pe el, tremură într-un bordei înzăpezit pe malul Dunării. Șapte dintre textele editate de Raffaella Gherardi sunt rapoarte expediate, între 9 octombrie 1700 și 14 martie 1701, de la Lugoj, Marga și Bistra. Uimitor este că cineva a putut crede că Leopold, la Viena, ar avea răbdare să citească toate detaliile, notate cu precizie, despre aprovizionarea garnizoanelor, prețul lemnelor, epidemia locală de ciumă, numirea unui franciscan ca paroh al catolicilor bulgari din Carașova și Slatina sau dărâmarea forturilor de pe malul stâng al Mureșului. Principalul interes al acestor documente este că stabilesc traseul frontierei între Banat și Transilvania, indicând exact fiecare punct topometric de la Deva la Cerneți, cu numele românești ale munților, dealurilor și pădurilor. Banatul și, până la linia Slankamen-Raca, Sremul au rămas sub ocupație otomană, ca zonă de protecție a Belgradului. Rolul colonelului conte Marsili și al comisiei sale itinerante în asigurarea confiniului sudic al Imperiului a fost relevat recent de un specialist al istoriei militare, Jean Nouzille, pe baza arhivelor de la Viena și Zagreb. Marsili era de altfel un expert în privința organizării armatei turcești. Cartea sa, **Lo stato militare dell'Imperio ottomano,** scrisă din 1681, va fi editată postum (1732), cu un subtitlu în care apare ideea de „creștere și decădere", ceea ce i-a sugerat lui Marcel Romanescu ipoteza că atât Cantemir cât și Montesquieu s-ar fi inspirat din această sursă comună.

Din câte știm astăzi, Marsili a redactat mai multe consultații cu caracter militar și politic adresate curții de la Viena. De pildă, raportul său către împăratul Leopold, datat 28 iunie 1684, de la Veress în 1931, constată: **„Li Moldavi, i Transilvani, i Valacchi difficilmente si uniscono a soffrire in pari grado de' Turchi i patimenti, oltre l'esserli sempre quell'antipatia corrente fra un schiavo ed un padrone“.** Mai mult decât observațiile despre armamentul întrebuințat și despre calitatea cailor din regiune, o afirmație ca cea de mai sus, revelatoare pentru condițiile dominației otomane, ne convinge că italianul cunoștea perfect oastea cu care soldații săi aveau de luptat.

Adevărata dovadă a informației excelente pe care Marsili o deținea asupra Sud-Estului european vine abia acum. E vorba de manuscrisul nr. 108, o lucrare inedită, purtând titlul **Descrittione naturale, civile et militare delle Misie, Dacie ed Illirico,** împărțită în 14 „cărți", cu genealogii și hărți, despre care autorul precizează că trebuie pusă în legătură cu altă scriere a sa, **Geografia della Monarchia Ungara.** Se mai face aluzie la încă trei opere ale autorului, **Trattato delle Antiquita, Trattato de' Minerali** și **Trattato della difesa delle conquiste in Ungaria.** Pentru datarea manuscrisului 108 sunt de reținut referirile la o scrisoare către contele Kinsky din aprilie 1696 și la **„mio trattato del Danubio“** - care va fi gata, într-o primă formă, în 1698 -, precum și precizarea că, în același an în care scria, autorul avusese o întrevedere cu generalul rus Boris Petrovici Șeremetiev II (1658 – 1714), a cărui misiune diplomatică a avut loc în 1698, înainte de vizita țarului Petru la Viena.

După o introducere intitulată **Della Dacia in generale, in tre parti divisa,** sunt prezentate succesiv **Dacia Mediterranea, o sia Transilvania, Vallachia, prima parte della Dacia Transalpina** și **Moldavia, seconda parte della Dacia Transalpina.** Limitele Daciei, ca teritoriu istoric, sunt fixate la nord pe linia Carpaților Păduroși, la est pe cursul Prutului, de la Sniatyn la Reni, la vest pe Tisa, până la vărsarea ei în Dunăre, și la sud de-a lungul fluviului. Este inclusă în acest spațiu Dacia Ripense, atât la nord de Mureș, între Tisa și munții Apuseni, cât și la sud de Mureș, între Tisa și extremitatea apuseană a Carpaților Meridionali. Fiecare capitol enumeră principalele orașe, râurile, trecătorile, semnalează bogățiile naturale, caracterul etnic al populației, confesiunile religioase și unele evenimente ale istoriei locale.

Informațiile despre români - nu toate corecte, de pildă etimologia după care „wlasi" ar însemna pletoși, „persone capillate" - trebuie completate cu cele scrise de Marsili în 1700 despre vlahii din Croația, cca 8000 de familii din regiunea cuprinsă între râurile Kulpa, Una și Sava, de a căror strămutare se va ocupa personal și cu stăruință. Martorul recunoaște că originea lor se leagă de coloniile romane din antichitate, amintite chiar în numele unuia dintre principate: **„Zarra Romagnesca, che significa Provincia Romana“.** Marsili, care era și filolog, preocupat de limba română, introduce pe alocuri cuvinte auzite aproximativ, deși înțelese exact: **munte, chimb** (câmp), **balda** (baltă). Atitudinea autorului față de locuitorii acestor meleaguri, de a căror fertilitate și frumusețe a fost impresionat, se schimbă când trece din Transilvania în Țara Românească, **un tal paese, allora se non totalmente in atto delitioso, almeno ben disposto alle delitie.** Entuziasmul cu care-și amintește de gustul păstrăvilor, nicăieri mai buni decât aici, sau al mierii aduse din Mehedinți la masa lui Brâncoveanu îl conduce la o descriere a peisajului de-a dreptul lirică: între Milcov și Ialomița,

numai dealuri blânde şi pajişti smălţate de flori, **„biondeggiano esquisitissime le uve, saporite le frutta, d'ogni perfettione i grani, crescono i pascoli pretiosi... volano con bella varieta gli uccelli e guizzano ne' fiumi con utile moltitudine i pesci"**. Pentru istoria Ţării Româneşti, Marsili a folosit datele comunicate de Cantacuzino: Radu Negru, coborât în 1290 din Haţeg şi ctitor al Câmpulungului şi Argeşului, Mircea, vestitul învingător al lui Baiazid care a construit pe malul Oltului mănăstirea Cozia (**„Cosim"**), Neagoe Basarab, Mihai Viteazul şi Radu Şerban sunt numele reţinute pentru a ilustra o relatare a cărei concluzie este că românii se împotrivesc straşnic oricărei tiranii, a turcilor mai cu seamă. Totuşi, nici un cuvânt din această expunere nu e original, ci provine din scrisoarea stolnicului. Împăratul e sfătuit să ocupe Ţara Românească, trimiţându-şi trupele de-a lungul Dunării, aşa cum se prevede cucerirea Moldovei de către poloni, dacă vor coborî pe valea Prutului, pe acel drum - adăugăm - pe care-l urmaseră expediţiile lui Sobieski şi la capătul căruia aceeaşi înfrângere aştepta oastea ţarului. Iarăşi înviase scenariul împărţirii ţărilor române între Ungaria şi Polonia, după vechiul model al acordului de la Lublau, în calea acestui proiect stând numai Brâncoveanu, ale cărui dificultăţi cu Poarta vor fi anunţate de Marsili cu satisfacţie într-un raport din 1700.

Despre Moldova, autorul pare să fi ştiut ceva mai mult decât aflase de la Cantacuzino, fiindcă, pe lângă o succintă expunere istorică, se găsesc aici referiri la unitatea românilor (**„il popolo, come frattello d'origine del wallaco, ha costumi, lingua e religione medesima"**) şi la boierii care învaţă latineşte în Polonia. Unul din ei este hatmanul (**„Atman"**), care comandă armata, informaţie strecurată şi în **Dello stato militare antico e moderno dello Imperio ottomano,** manuscris la care Marsili se referă câteodată. Problema listei domnilor Moldovei pe care Marsili a primit-o în 1694 rămâne deschisă. Cantacuzino avea în 1691 un „bello manoscritto", identificat prin conţinut mai degrabă decât după titlu: **„dell' origine et istoria della Moldavia"**. Este probabil o copie a cronicilor lui Ureche şi Miron Costin, transcrise în continuare. Radu Mihnea nu e numit „cel Mare" decât de Costin, care a avut legături epistolare cu stolnicul, şi lista îl menţionează pe **„Radu detto Grande"**. Omiterea unor domni (Roman II, Ştefan Tomşa II, Iliaş Alexandru) ar putea fi accidentală, din eroare de copist sau lapsus. Porecla de „Burduja" pentru Gheorghe Ştefan este un detaliu interesant care-l indică pe un moldovean ca autor al listei, însă cel care a adăugat după numele lui Constantin Cantemir **„detto barbaro"** a fost desigur Cantacuzino.

Urmează nu mai puţin de 60 de pagini despre Crimeea (**Stato de' Tartari Europei**). Aici învăţatul italian manifestă o neaşteptată erudiţie: partea istorică e împrumutată, cu anii Hegirei cu tot, de la Hafiz, Mehmed „Taxindi" (Taskendi) şi Omer „Arepsai Ensari". Descrierea vieţii tătarilor din Bugeac pare a fi propria sa contribuţie, având în vedere experienţa captivităţii. O investigaţie minuţioasă a gurilor Donului şi Niprului îi dă prilejul de a descrie arsenalul de la Azov şi de a desena chiar, pe baza informaţiilor primite de la Şeremetiev, o hartă. În manuscris e adăugată o scrisoare către Kinsky, din care N. Iorga a publicat extrase (după o altă copie, ms. 57). Memoriul nefiind datat, însă oricum scris după 1698, istoricul s-a crezut îndreptăţit să precizeze: „desigur pe timpul când domnea în Moldova Dimitrie Cantemir, calificat de **il presente principe,** deci 1710 - 1711". Pasajul respectiv se referă la Constantin

Cantemir, **padre del presente principe,** ceea ce s-ar potrivi cu prima domnie a lui Antioh Cantemir, care se încheie în 1700, septembrie. Contele Franz Ulrich Kinsky murise din februarie 1699. Probabil, excursul despre Crimeea a fost introdus în momentul copierii manuscrisului, care a fost deci oferit lui Leopold după pacea de la Karlowitz. Copia, pe alocuri defectuoasă şi lacunară, de la Bologna, microfilmată pentru Arhivele Statului din Bucureşti, ar trebui confruntată, în lipsa unui autograf al autorului, cu exemplarul trimis la Viena. Spunând: **„mi disse il Reis Effendi, Gran Cancelliere della Porta, chiamato Abubekir"**, Marsili se referă la Agem Abubekr, care a deţinut această funcţie între 1690 şi 1695, perioadă în care el a vizitat din nou Constantinopolul.

Ultima parte a textului, „cărţile" 6, 7 şi 8, nu reprezintă adevăratul final, fiindcă în titlu erau anunţate 14 „cărţi". După descrierea Daciilor şi Moesiilor, ar fi urmat Illyricum, adică vestul Peninsulei Balcanice, inclusiv Dalmaţia. Hotarele Serbiei, cu care autorul identifică Moesia Superior, sunt, la nord, Dunărea între confluenţa Savei şi cea a Timocului, iar la vest cursul râului Lim, pe când linia despărţitoare de Bulgaria (Moesia Inferior) este stabilită pe valea Moravei. Genealogia kralilor şi cnezilor sârbi, împreună cu lista numeroaselor lor ctitorii, formează o secţiune a textului destul de asemănătoare cu conţinutul cronicii latine zise „a lui Branković", ceea ce ar sugera ipoteza că Marsili a avut la dispoziţie arhiva „despotului", după arestarea acestuia la Cladova în 1689. Unui letopiseţ sârbesc i se datorează forma în care este relatată bătălia de la Rovine: **„Mirgera Waivoda della Wallachia battè il sultano Baiazet presso la citta de Ruvina, colla morte però di tre Buiari, che furono Marco Kralovic, Costantino e Drakos"**. Paginile următoare conturează organizarea ecleziastică sârbească, adaugă observaţii etnografice, precizează cu competenţa unui militar de carieră avantajele strategice ale fiecărei fortăreţe în parte, după recuperarea de către turci a Belgradului (1690).

Pentru Bulgaria, care se întinde spre sud până la Balcani, care o despart de Tracia, Marsili distinge trei regiuni geografice: una de coastă, împărţită în două – Delioman şi **„Dobra"** –, alta muntoasă şi malul Dunării de la Vidin la Silistra. Populaţia musulmană de sat are în Dobrogea o desditate mai mare decât oriunde în restul Peninsulei. Informaţia istorică e destul de săracă: în afară de originea primilor bulgari, de la Volga, restul se reduce la menţiuni răzleţe de căutat la cronicarul ragazan Luccari sau câteva alte surse. Ca observaţii directe sunt de reţinut descrierea Deltei Dunării, cu canalele ei mlăştinoase, în care se ascund bărcile cazacilor, şi lămuririle cu privire la drumuri şi cetăţi.

În sfârşit, cunoaşterea regiunii dintre Adrianopol şi Constantinopol îi furnizează lui Marsili materie pentru o amplă descriere a populaţiei comerciale, de o remarcabilă varietate etnică, de la evrei, armeni şi urmaşi ai coloniilor maritime genoveze, până la noii veniţi, francezi, olandezi, englezi. Apreciază posibilitatea unei insurecţii a grecilor şi bulgarilor care ar înlesni victoria unei viitoare expediţii antiotomane şi deplânge pierderea uneia asemenea ocazii în 1689 – 1690, câtă vreme trupele imperiale ocupau Nişul.

Chiar fără concluzia finală, se înţelege că acest lung memoriu (368 p.) era destinat argumentării unei ofensive a forţelor habsburgice, deşi, în primii ani după

Karlowitz, proiectul nu mai avea aceeaşi activitate ca înainte de încheierea păcii. De aici şi sentimentul autorului că reflecţiile şi recomandările sale vin, poate, prea târziu, ceea ce-l face să vorbească de **„queste annotationi utili, come spero, ai posteri"** - cu o nebănuită îndreptăţire.*

Într-adevăr, va trebui să ajungem la începutul secolului al XIX-lea, până la admirabila, exhaustiva, operă a lui Pouqueville sau Leake pentru a regăsi o înţelegere atât de cuprinzătoare a spaţiului sud-est european încât să se compare cu aceea pe care a dovedit-o Luigi Ferdinando Marsili. Lucrarea din care am spicuit astăzi nu mai poate rămâne inedită. Ea pledează pentru locul ce i se cuvine autorului ei între înaintaşii ştiinţei pe care acum, când este mai necesară decât oricând, ne străduim să o cultivăm. De aceea, dintre multele faţete pe care personalitatea lui Marsili le arată alternativ cercetătorului, n-am ales aventurierul cosmopolit, ale cărui peripeţii sunt demne de contemporani ca Bonneval-paşa sau marchizul de Langallery, ci cărturarul doct, atras de o curiozitate veşnic instabilă în toate direcţiile în care descoperirea, ca un drog, amorţeşte suferinţele de orgoliu şi amăgeşte cu o voluptate solitară.

---

* Cînd făceam ultima corectură a acestui text, prezentat drept comunicare la ISSEE în ianuarie 1993, am putut citi cartea lui John Stoye, *Marsigli's Europe 1680 – 1730*, Yale University Press, 1994, care va deveni probabil biografia standard.